

FRIEDRICH MEINECKE

SÅSOM HUMANIST

Av kanslirådet, jur. doktor CURT ROHTLIEB

SANNOLIKT är vår tid mer än andra tidevarv bunden vid det förgångna. Forskningen har ju ojämförligt större resurser att rekapitulera äldre släktleds öden. Redan organisationen av bibliotek och arkiv slår alla tidigare rekord. Och arkeologin har vidgat gränserna bakåt för det vetbara. Vi söka förstå andra tider och andra folk och ej blott berätta om dem.

Det är just benägenheten att leva sig in i forna tiders tankefär i stället för att mästra och döma, som man kallat historism. Man polemiserar ej mot forna villfarelser, utan historikern godtager dem som ett nödvändigt led i utvecklingen, förklarar deras sammanhang med tidsförhållandena och förlämnar dem ett relativt berättigande. Denna relativism känner intet absolut moralbud. Den står vid sidan av den sedelag, som nutiden godtager.

Den främste levande representanten för denna riktning är utan tvivel Friedrich Meinecke, vilken nyligen vid sin 90-årsdag hylats som sin vetenskaps Nestor. Här skall blott den mera allmänmänskliga sidan av hans omfattande levnadsgärning bringas i åtanke.

En särskild svårighet för historismen är den ofrånkomliga spaltningen mellan handlingsmänniskor, som göra historia — eller åtminstone bestämma dess gång — och åskådare, vilka, när de nå som högst, överblicka och genomskåda dess innebörd. De förra skulle förlamas av objektiv kontemplation, de senare ryckas bort från sin upphöjda utsiktspunkt, om de försökte byta roller. Eller, som Leopold v. Ranke uttryckte det: historikern skall hålla sig borta från det aktiva livet och noga beakta gränsen mellan vetenskap och handling. Att utplåna sig själv för att endast låta själva händelserna tala blir då det mål, dit Rankes tes leder.

Meinecke tillhör synbarligen den förra typen, men har även sökt vara verksam som aktiv politiker. I Sverige är han säkerligen föga läst, men okänd är han ingalunda. Bl. a. har han haft en hängiven och sakkunnig tolk i Erich Wittenberg, som i sitt arbete *Historiska Ideer och Makter* (Uppsala 1944) och i flera tidskriftsuppsatser givit en värdefull översikt över hans gärning. Sin mest väsenbesläktade förebild har Meinecke haft i Burckhardt, som på ett sällsynt sätt förverkligade åskådarens roll, så svår för handlingens dyrkare. Meinecke berördes för nära av de politiska stormarna för att alltid bevara sin upphöjda ro.

Om historikern måste vara väsentligen kontemplativ, är förutsättningen för hans uppgift dock att han på ett levande sätt känner med de handlande personerna och från sin utsiktspunkt deltagande följer deras verksamhet. Därom har Meinecke städse varit medveten. Hos honom kommer därtill en omfattande litterär, filologisk och filosofisk bildning.

Två faror gömmas i denna historism. För det första: kan man verkligen till fullo fatta åskådningar, som ligga oss så avlägset, att de redan länge underkänts av den allmänt härskande meningen? Och verka ej de systematiska försöken att rycka undan grunden för all absolut värdering samhällsupplösande? Den förra frågan må tillsvidare stå obesvarad; blott fackmännens egen insats kan utgöra ett fullt giltigt svar. Den senare tycks bli effektivt besvarad genom det häftiga partitagande, som dagens storpolitik framkallat och som ingalunda är förenligt med historismens upphöjda objektivitet. Från dagens strider har Meinecke ej velat isolera sig.

Kommen från en preussisk konservativ miljö, fick han under 14 stimulerande år i Strassburg och Freiburg en kosmopolitisk synkrets. Om hans rörliga intellekt vittnar ock den förtrogenhet och förståelse för fransk tradition, som han där förvärvade. Huru detta kom hans patriotiska strävanden tillgodo, visade sig vid tillkomsten av hans för uppfattningen av Preussens förhållande till det övriga Tyskland grundläggande forskningar. Sällan har sambandet mellan andliga strömningar och statslivet skildrats så intimt.

Wittenberg anmärker träffande, att han därvid ådagalagt, huru som anden utifrån sig själv kan finna vägen till politiken och framkalla en fördjupad samhörighetskänsla, som från grunden förnyar statslivet. Arkivens fredliga värld var från början hans. Under talrika partistrider måste han emellertid fullfölja sin mis-

sion. Sin för motsatta strömningar mottagliga inställning dokumenterade han tydligast i det år 1907 utgivna arbetet »Weltbürgertum und Nationalstaat». När han i sina år 1949 utgivna *Erinnerungen (1901—1919)* blickar tillbaka på denna period, medger han, att både han och den riktning han tillhörde länge varit alltför godtrogna mot maktpolitikens mening och innehåll. Godtrogenheten botades av Hitler.

I *Weltbürgertum und Nationalstaat* hade han hälsat det statliga tänkandets och handlandets befrielse från universalistiska och världsborgerliga motiv såsom en stor vinst. Blott på detta sätt hade ju genom Bismarck det tyska riket vunnits. Trycket av en miljö, behärskad av enhetliga stämningar, kan ingen undandraga sig, och helt fri från hoppet om annexioner genom krig var ej heller Meinecke under världskrigen.

Principiellt arbetade han för en »Hubertusburgfred», alltså utan annexioner, men ville dock länge begagna Belgien såsom medel för att säkra Tyskland på ett eller annat sätt. Lösningen skulle vara, ej protektorat, utan en klok »hegemonial» politik. Det franska Marocko kunde Tyskland år 1914 göra anspråk på med samma fog som Frankrike, vilket ju först nyligen erövat det. Och man kan ju hålla med om detta. Först genom motgångarnas luttring kom han till en mera övernationell ståndpunkt.

För en tysk historiker måste det falla sig svårt att opartiskt värdera de konflikter, varunder Tyskland förvandlades till en stormakt. I sitt arbete »*Die deutsche Katastrophe*», skrivet 1946 under det omedelbara intrycket av sista världskrigets nederlag, hävdar Meinecke även i fråga om Fredrik den stores krig, att dessa ej berett världen mera oro än vad en livskraftig uppåtsträvande ung stat »naturgemäss» måste bereda grannar och rivaler. »Naturgemäss» är en klen ursäkt för överlagt överfall. Men den statsräson, som här lyser fram, var i själva verket ett ämne för grubbel under decennier, och åt dess gåtfulla nödvändighet har han ägnat en stor del av sina bästa krafter. Icke så, att han förbisett andra tidens aktuella frågor, men han fann historiens oavvisliga lagar uttryckta i den realistiska formel, att staten måste sätta sin egen välfärd framför alla andra idéer. Genom den blev naturrätt och romantik föråldrade begrepp, åtminstone såsom absoluta normer.

Machiavelli måste givetvis bli utgångspunkt för sökandet efter statsräsonens genesis. För Tysklands del följde han den dualism, som ligger i de båda namnen Goethe och Bismarck fram till vår tid. Dualismen kan mera abstrakt uttryckas såsom världsmed-

borgarskap mot nationalstat. Men denna antites täcker ej hela den för en humanist tyngande och gåtfulla problemställningen.

Goethe har han i sin djupsinniga *Geschichte des Historismus* framställt som toppunkten av historismens tankeriktning. Till en början kan detta förefalla överraskande, då ju Goethe alls ej var historiker, men det gäller här förståelse för det individuella hos olika tider och folk och för främmande livsåskådning. Att Bismarck framstod som typen för handlingsmänniskan på gott och ont, är mera självfallet, och övergången av hegemonin över tidens liv från den ena till den andra utgör ett av problemen under Meineckes hela forskningsbana. I sina betraktelser »Die deutsche Katastrophe» betecknar han Bismarcks metod för Tysklands enande såsom en »deviation från den vesteuropeiska liberala idén», men likväl nödvändig. Samtidigt hävdar han det kulturella arvets oförgänglighet. Som garant är staten nödvändig. Men statens ursprung ligger i det rena våldet.

Det är synbarligen efter en inre kamp som han nödgas fastslå detta. Men makten kan uppehållas blott om staten fyller en uppgift, högre än »härskarens heta egoism». Statsräsonen behöver havets iskyla. Våldsstaten är för sitt bestånd bunden vid normer, visserligen ej rent etiska, men likväl syftande till försvar av rätt och moral. Meinecke finner den sålunda i statsbildningen inneboende nödvändigheten av våld vara av största betydelse för kulturutvecklingen. Denna leds av vad han kallat en överpersonlig entelechi. Begreppet är synbarligen hämtat från Aristoteles, som i anslutning till Platons idélära lät tingen ledas av de i dem inneboende idéerna.

En levande idealism märker man även i hans konsekventa hävdande av mellanstatlig samverkan i kulturarbetet, detta jämsides med en patriotism, som på utländska iakttagare kan verka utmanande. Tidigt i opposition mot Wilhelm II, uppträdde han ofta såsom praktisk politiker, utan att dock sträva efter någon ledande plats. Som historiker har han gärna anlagt universella perspektiv. Idén om en universell mänsklighet vill han ej undvara. Hans historiska och politiska strävanden summerar Wittenberg ihop så, att den tyska frågans lösning ligger i att kultur och politik helt mötas och i nära ömsesidig växelverkan stödja varandra. Man märker, att Meinecke, vårdande arvet efter Ranke, förbinder historisk metod med filosofisk analys.

Staten, det visar alla tiders historia, låter sig ej bindas av rätten. För att begagna Meineckes uttryck, måste den »sich immer

wieder beschmutzen» genom brott mot sed och rätt. Vårt medvetande må uppröras — men utan verkan. Statsräsonen är helt enkelt den norm, som staten på grund av sitt väsen måste följa, oberoende av rätt och sedlighet, och maktutövning är ett livsvillkor för staten. T. o. m. högsta plikt, både inåt och utåt. Men staten har ett janusansikte, vänt både mot våldets nödtvång och kulturens ideal. I det inre kan sed, rätt och makt, när väl harmoni uppnåtts, samarbeta. Men ej utåt. Där råder statsegoismen — och måste råda, anser Meinecke.

Även en idealistisk statsman måste, under trycket av sitt ansvar för staten, gå på ackord. Livets naturliga villkor tåla ej etikens stränga band. Men ömsesidiga hänsyn måste begränsa våldet. Staten utgör en amfibie, som lever både i rättens och maktens element. Idéhistoriens primat vidhåller han dock även i sitt sista inlägg. Är härvidlag en utveckling möjlig eller är statsräsonen tidlös?

Svaret söker han i idéhistoriska undersökningar, som angripa problemet från olika synvinklar. Läran om statsräson är alltså en nyckel till historien. Redan Herder betecknade idéhistoriens centrala ställning i all historia såsom något primärt. Men idéernas eget ursprung? Svaret ligger i en granskning av de gestalter, som tryckt sin prägel på kulturutvecklingens förlopp. Meinecke nämner främst Machiavelli, Fredrik den store och Hegel, såvitt statens idé angår. Genom historiens väv går statsräsonens blodiga tråd. Meinecke granskar väven men moraliserar ej, eller vill åtminstone ej moralisera. Blott kvintessansen kan här antydast.

Machiavellis statsuppfattning mötte på många håll skarpa angrepp, men det egendomliga förhållandet yppade sig vanligen, att kritiken, ur stånd att prestera en egen statsuppfattning, godtog den machiavelliska principiellt, men lade huvudvikten på modifierationer, som skulle tillfredsställa moralbegreppen och främst de kyrkliga doktrinerna. Guds ära framför allt! Då skulle en harmoni av de världsliga intressena uppnås. Att en sådan argumentering blir motsägelsefull, är oundvikligt, huru fyndig författarnas formuleringskonst än kunde vara. Ironin i Meineckes analyser är återhållsam, men likväl omisskänlig. Tanketrådarna korsar varandra, men i ett tyckas nästan alla renässansförfattare vara ense: kulturen är något för statsräsonen irrelevant.

Mellan raderna kan man hos Meinecke läsa något helt annat. Även där diskussionen om statsräsonens natur övergick till skolastiskt hårklyveri förstår Meinecke att blottlägga den allmänmänsk-

liga kärnan. Man får följa den tyska statsvetenskapens försök att jämsides med kraftigt fördömande av den omoraliska Machiavelli, rättfärdiga den furstliga absolutismen såsom utflöde av Guds allmakt, vilken måste hävdas även med rättsstridiga medel. Med stilla ironi anmärker Meinecke, att ju klarare de lyckas uttrycka statsräsonens grundtanke, dess mera närma de sig den farlige italienaren.

För Meinecke står städse den i statsräsonen komprimerade spänningen mellan makt och rätt klar. I sitt arbete *Weltbürgertum und Nationalstaat* proklamerar han såsom en huvuduppgift att påvisa det verkliga förhållandet mellan universella och nationella idéer vid tillkomsten av den tyska nationalstatstanken. Personlighetens och det konkreta livets betydelse trädde därvid i förgrunden.

Ett rikt fält för granskaren av statsräsonens uppenbarelserformer utgör Richelieus upprörda tidsskede, så som Meinecke fattat det. Ej blott den politiska bakgrunden till den då pågående polemiken mellan olika riktningar, utan även den överlägsna klarheten i problemets dryftande ger Meinecke tillfälle att låta dettas rent mänskliga aspekt framträda. Det porträtt han målar av den kände hugenottechefen hertig Henri de Rohan avslöjar bättre än något hans egen mellanställning såsom aktiv i både tankens och handlingens värld. Rohan, ständigt verksam för den förlorande saken, ivrig att aktivt gagna sitt sönderslitna land, ständigt miss-tänkt av de styrande, i onåd eller i fara att när som helst bli det, har blott genom sina teoretiska skrifter gått till eftervärlden, men därigenom uppnått ett större inflytande än han annars någonsin kunnat vinna. Hans reflexioner om statsnyttan, grundade på skarpsinniga iakttagelser av livsbetingelserna för dåtidens ledande makter och syftande till en allmännyttig och human styrelse, ha synbarligen frändskap med Meineckes egen trosbekännelse. Den tyska motsvarigheten till Richelieus gärning måste sökas i Fredrik den stores och Bismarcks Preussen.

Hans inställning framskymtar även, när den oundvikliga kontrasten mellan statsräson och folkrätt beröres. Vad återstår av folkrätt, om den egna statens fördel, såsom den nakna statsräsonen kräver, städse skall vara högsta lag? Meinecke själv är fylld av känslan för hela kulturvärldens organiska samhörighet. Fursteabsolutismen var ej blott blind härför, utan under hela kabinettpolitikens skede till sin natur fientlig mot varje rival.

I motsats mot den snävt traditionsbundna mentalitet, som präg-

lat en stor del av hans egen generation och som konsekvent för-ringade värdet av upplysningstiden, har Meinecke framhållit den- nas fruktbara iderikedom. Själva statsräsonen fick då ett huma- nare innehåll. Samtidigt vek dogmatismen i statsuppfattning, låt vara föga synbart, för den relativism, som är förutsättningen för all historism. På en av både upplysningstiden och romantiken genomsyrad, filosofiskt nyanserad världsbild bygger Meineckes hela livsåskådning.

Ej blott för tysk historieskrivning utan för tyskt tankeliv över huvud taget har emellertid Fredrik den store haft något fatalt, något ständigt brännbart. Ej ens Thomas Mann har undgått att bränna fingrarna i försvar för honom. Meineckes grepp är be- undransvärt både som prestation och som självbekännelse. För många äro konklusionerna kanske stötande. Hos den store filo- sofen på tronen finner man ju statsräsonen framförd både i teori och praktik. Meinecke är här kongenial. Han tilldelar konungen uppgiften att för sin samtid lösa den dubbeltydiga och motsägelse- fulla statsräsonens problem och giva denna idé »das Ziel und Mass der allgemeinen menschlichen Vernunft». Betecknande är, att hans högsta beundran gäller härskarens dittills ouppnådda rationali- sering av Machiavellis statslära i humanitetens intresse.

Vad man måhända saknar i den magistrala analysen av Fred- riks komplicerade tankevärld är det diaboliska element, som även samtiden kunde skönja hos denne suverän i två världar. Med både lärdom och artisteri tecknar Meinecke hans gestalt, hänsynslöst förtrampande den, som kom i hans väg, och tillika outtröttligt tjänande mänskligheten. Det kanske alltför subtila psykologise- randet får läsaren nästan att glömma det myckna, som ej passar i bilden och som förtiges eller bagatelliseras. Konungen själv var ju en mästare i diplomatiskt taskspeleri. För Meineckes egen rast- lösa verksamhet i både tankens och handlingens värld har dock intet varit mera främmande än avsteg från vad han funnit vara sanning.

Hans analys av statsräsonens främsta representant i handling för över till dess främste tänkare, Hegel. Denne sköt humanitets- tanken såsom norm helt åt sidan. Statsegoismen var för båda en konsekvens av statsräsonen. Men härvid erkänner dock Meinecke, att moraliska postulat kunna gå före. Erkännandet hade måhända kunnat göras tidigare. Enligt Meinecke skulle det yttersta målet för Hegel hava varit konstens och vetenskapens fulländning, och historiens högsta värde skulle hava varit en »erhabene Kontempla-

tion». Andra ha funnit helt annat innehåll i den hegelska filosofin. Det har sagts, att denna är en djup brunn och att den, som skådar ner tillräckligt djupt, blott ser sitt eget anlete.

Det brutaliserande inflytande, som Hegels maktlära haft på senare tyskt tänkande, måste givetvis på en natur som Meineckes göra ett fränstötande intryck. Även gent emot Ranke, som gärna och nästan undantagslöst tydde den starkares seger över den svagare optimistiskt, har Meinecke framhållit den tragiska avigsidan härav.

Slutstenen i maktlärans utformning har ju lagts av Treitschke, som är föremål för mycken beundran från Meineckes sida, naturligtvis med åtskilliga reservationer. Treitschkes heroiska historieuppfattning måste ju imponera, likasom hans lapidara stil med sina överdrivna uttryck lockar till missförstånd. Med fin tolkningskonst söker Meinecke upp de starka drag av idealism, som rymmas däri. Den för cynisk realism bekämpade reaktionären såg med gammalkristligt allvar i den outrotliga synden ett grundfaktum för historietolkning. Däri förnimmer Meinecke en frändskap. Men här är han inne på ett område, där även mycken oklarhet blir ursäktlig. Det var ju ej heller, trots alla uttryck av övermodig stortalighet, det råa våldet, som var kärnan i den stortyska heroismens förkunnelse. Treitschke hade varit Meineckes lärare. Deras utgångspunkt var likartad, men kontrasten mellan deras forskargärning är slående. Meinecke erkänner — och det har hans forskningar om de nationella rörelserna under Napoleon och generalfältmarskalk von Boyens reformidéer lärt honom — att »die deutsche Erhebung» hämtat idéer från 1700-talets individualistiska och kosmopolitiska anda. Huru mycket han än håller på den kärva statsräsonen såsom nyckel till förståendet av historiens gång, medger han till slut, att den därav undanträngda naturrätten och romantiken lever och måste leva kvar vid sidan.

Smärtsamt har han fått uppleva, huru under den Hitlerska masspsykosen statsräsonen alltmer miste sitt rationella innehåll och en besinningslös maktlystnad gjorde slut på all jämvikt. Hans betraktelser över katastrofen vittna (1946) värtaligt härom. Dessas syfte är främst att förklara Tysklands moraliska bankrutt och hävda nödvändigheten av europeiskt samförstånd. Det tredje riket kallar han för den största smäleken i Tysklands historia. I sin pessimism är han ej fri från ensidighet. Mot denna har Wittenberg riktat en beaktansvärd kritik, som dock i flera avseenden skjuter över målet.

Med citat från Fichte uttryckte Meinecke i sitt arbete *Weltbürgertum und Nationalstaat* sin mening så, att fosterlandskärlek är hans gärning, världsmedborgarskap hans tanke. Strävanden i sådan riktning, särskilt de ekumeniska, ha städse kunnat räkna på Meineckes stöd. Pessimistiskt tillstår han i sina *Erinnerungen*, att hans vetenskap numera bjuder föga tröst och glädje. Och lika litet som Burekhardt har han några höga tankar om demokratins förmåga att trygga en harmonisk utveckling. Att en sådan överhuvud taget är oss beskärd, synes honom föga troligt.

Själv talar han, under kritik mot Ranke, om den politiska lidelse, som nu en gång är förvägrad den kontemplativa historikern. Hans patriotism kan ej betvivlas. Hans sega strävan att dämna upp de fördärvliga krafter, som behärskade hans land, är värd all respekt. Resultatet därav blev ej stort. Men denna hans kamp hjälpte honom att förstå handlingens män bättre än vad som vanligen förunnats idévärldens kontemplativa arbetare.

Under sin bana har han såsom en börda beskärts en ambivalent statsuppfattning, och sett i statens uppgift en dualism, som ej kunnat hävas ens genom en heroisk intellektuell kamp. Statsräsonen skulle ju vara en absolut och över moraliska lagar bestående norm för varje stat. Men till dess väsen anser han likväl rätt, sedlighet och religion höra. Dess våldskaraktär är en ofrånkomlig naturnödvändighet. Han vill själv summera sina betraktelser härom i en förklaring, att staterna trots allt måste leva i en »familienhaften Gemeinschaft».

Meinecke är representativ för en idévärld, som många nu be-teckna som föråldrad, men som dock hävdad bestående värden. Wittenberg har skarpsinnigt framhållit frändskapen mellan Meinecke och tankeriktningar flerstädes på annat håll, särskilt i Sverige. Både Harald Hjärne och Nils Ahnlund företräda, såsom ock Wittenberg framhåller, en liknande historieuppfattning med kulturen, rätten och mänskligheten i centrum.

Ingen levande historiker har upplevt ett så innehållsrikt skede. Och passivt har han ej upplevt det. Hans aktiva medverkan har visserligen knappast givit de yttre resultat han hoppats på. I vad mån detta berott på ofrånkomliga svårigheter att förena politisk handling och vetenskaplig forskning eller på de för hans politiska riktning oförmånliga förhållandena i det moderna Tyskland, må lämnas därhän. Hans insatser i handlingens värld ha i varje fall givit hans forskning en högre rymd än någon kammarlärdom för-mått.